

פרשת ניצבים וילך

הרב יאיר קאהן

וקם העם הזה

לכך שהקדוש ברוך הוא יודע את העתיד להיות? הלוא התורה מלאה בדברי נבואה המצביעים על ידיעת ה'!! זאת ועוד, מדוע נבחרו דברי ה' שנאמרו למשה לקראת סוף ימיו? הלוא כבר בתחילת ספר דברים שמענו נבואה מעין זו:

"כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם בארץ והשחתם ועשיתם פסל תמונת כל ועשיתם הרע בעיני ה' א-להיך להכעיסו" (דברים ד', כ"ה)

מדוע, אם כן, בחר רבי יהושע בן חנינא, והרמב"ם בעקבותיו, דווקא בנבואה המופיעה בפרשתנו?

תשובה לשאלה זו, נמצאת בפירושו של הרמב"ן, המסביר את משמעות המילה "כי" בפתח פרשיית "כי תוליד בנים":

"והפרשה הזו אף על פי שהיא אזהרה לא נאמרה בלשון 'אם', והטעם כי הוא כמתנבא על עניינם, וידבר בלשון ישמש בשני פנים בלשון אזהרה ובלשון עתיד לבא" (רמב"ן דברים שם)

הרמב"ן מסביר שאפשר לפרש "כי תוליד בנים" בשתי דרכים. מצד אחד, אפשר לפרש את המילה "כי" במשמעות של "כאשר". לפי הסבר זה, יש כאן נבואה הקובעת שעתיד ישראל לחטוא. מאידך, אפשר לפרש את המילה "כי" במשמעות של "אם". לפי הסבר זה, אין כאן אלא אזהרה מה עלול לקרות לעם ישראל אם הוא יחטא.

על פי הפירוש השני, פרשת "כי תוליד בנים" דומה ליחידת הקללות בדברי הברית בפרשת כי תבוא. בשני המקרים, משה מציין את האסונות שיבואו בעקבות חטאי בני ישראל כאזהרה, על מנת למנוע את החטאים ואת האסונות שמגיעים בעקבותיהם. כך נאמר בסוף פרשת "כי תוליד בנים":

"ושמרת את חוקיו ואת מצותיו אשר אנכי מצוך היום אשר ייטב לך ולבניך אחריו ולמען תאריך ימים על האדמה אשר ה' א-להיך נותן לך כל הימים" (דברים ד', מ')

הרי לנו, שהמסקנה המתבקשת מדברים אלו של משה היא; לשמור את התורה ולהימנע מגלות.

לפי כיוון זה, אין כלל סתירה בין פרשת "כי תוליד בנים" לבין המושג בחירה חופשית. לעם ישראל יש בחירה האם לסטות מהדרך ולסבול חורבן וגלות או לשמור את התורה

א. בחירה חופשית וידיעת ה'

לקראת סוף ימי משה, הקדוש ברוך הוא קורא לו לבוא אל אוהל מועד, יחד עם תלמידו וממשיכו, יהושע בן נון. לאחר כניסתו, משה שומע את הנבואה הבאה:

"הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ אשר הוא בא שמה בקרבו ועזבני והפר את בריתי אשר כרתי אתו" (דברים ל"א, ט"ז)

לפסוק זה שמור מקום מכובד בתולדות הפילוסופיה היהודית. כך, כאשר הרמב"ם דן בסוגיית הבחירה החופשית, הוא מציב את הפסוק הזה כחלק מרכזי בדבריו.

הרמב"ם מתמודד עם הסתירה בין ידיעה ה' את מה שיקרה בעתיד לבין היכולת האנושית לבחור בחירה חופשית. במסגרת הדיון, הרמב"ם מביא פסוקים המצביעים על ידיעת ה' וסותרים לכאורה את יסוד הבחירה:

"פסוקים הרבה יש בתורה ובדברי נביאים שהן נראין כסותרין עיקר זה ונכשלין בהן רוב האדם ויעלה על דעתן מהן שהקדוש ברוך הוא גוזר על האדם לעשות רעה או טובה ושאינו לבו של אדם מסור לו להטותו לכל אשר ירצה... והלא כתוב בתורה ועבדום ועינו אותם הרי גזר על המצריים לעשות רע וכתוב וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ, הרי גזר על ישראל לעבוד כוכבים ומזלות (הלכות תשובה פרק ה)

בצטטו את פסוקי נבואה זו, הרמב"ם הולך בעקבות דברי הברייתא במסכת סנהדרין:

"שאלו רומיים את רבי יהושע בן חנניה מניין שהקדוש ברוך הוא מחיה מתים ויודע מה שעתיד להיות אמר להו תרווייהו מן המקרא הזה שנאמר ויאמר ה' אל משה הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה (רש"י - הנה אתה מת שוכב, והנה אתה קם שתחיה לעתיד לבא) ודילמא (ואולי הדרך הנכונה לקרוא את הפסוק היא) וקם העם הזה וזנה? אמר להו נקוטו מיהא פלגא בידיכו (החזיקו לפחות חצי בידיכם) דידוע מה שעתיד להיות. איתמר נמי (נאמר גם) אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי מניין שהקדוש ברוך הוא מחיה מתים ויודע מה שעתיד להיות שנאמר הנך שוכב עם אבותיך וקם וגו' "

(סנהדרין צ, ב)

אולם, יש לתהות מדוע נבחרה דווקא נבואה זו, לפיה עם ישראל עתידים לחטוא לאחר שיכנסו לארץ, להוות הוכחה

(רמב"ן דברים ד', כ"ה)

אם כן, הקדוש ברוך הוא לא הודיע למשה באופן מוחלט שבני ישראל אכן יפרו את הברית לפני סוף הספר. רק כשכנס לאוהל מועד עם יהושע בסוף ימיו, נאמר לו במפורש "וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ".

בהקשר הזה יש לציין, שרק לאחר נבואה זו משה אומר לבני ישראל:

"כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחתון וסרתם מן הדרך אשר צייתי אתכם וקראת אתכם הרעה באחרית הימים כי תעשו את הרע בעיני ה' להכעיסו במעשה ידיכם" (דברים ל"א, כ"ט)

ב. מפנה דרמטי

כאמור, נבואת זו מעוררת דיון פילוסופי באשר לבחירה חופשית למול ידיעת הא-ל. אולם, ברצוני להתמקד בהיבט אחר של פרשה זו.

לאורך כל ספר דברים, עמדו לנגד משה שתי מטרות. הראשונה והמיידידת היתה, להבטיח שהדור אליו הוא מדבר יצליח לרשת את ארץ כנען בהנהגת יהושע בן נון. אולם, משה מתאמץ גם כדי להשיג מטרה נוספת, והיא חיזוק הדורות הבאים על מנת למנוע חורבן וגלות.

בשיעור על פרשת עקב, הראינו כיצד משה משתמש במונח "למען" כדי לציין את שתי המטרות. יש הרבה דוגמאות לכך שמונח זה מראה את המטרה הראשונה, ירושת ארץ כנען (ראה דברים ד', א'; ו', ח'; ח', א'; י"א, ח'; ט"ז, כ'; כ"ז, ג'). כמו כן, מצאנו הרבה מקרים שמונח זה מצייין את המטרה שהדורות הבאים יאריכו את ימיהם בארץ (שם ד', מ'; ה', ט"ו; ו', ב'; י"א, ט'; י"א, כ"א; כ"ה, ט"ו).

עד לפרשה שלנו, משה חשב שיש סיכוי שיצליח למנוע חורבן וגלות. הנבואות שעסקו בחורבן, כך קיווה, יצליחו למנוע אותו. פתאום, בסוף ימיו, כאשר משה עומד לשכב עם אבותיו, הקדוש ברוך הוא מזמין אותו לאוהל מועד ומודיע לו:

"הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ אשר הוא בא שמה בקרב ועזבני והפר את בריתי אשר כרתי אתו: וחרה אפי בו ביום ההוא ועזבתים והסתרתני פני מהם והיה לאכול ומצאהו רעות רבות וצרות ואמר ביום ההוא הלא על כי אין א-להי בקרבי מצאוני הרעות האלה: ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא על כל הרעה אשר עשה כי פנה אל אלהים אחרים"

(דברים ל"א, ט"ז-י"ח)

ולהאריך ימים על אדמת ארץ ישראל. הקדוש ברוך הוא נותן לאדם את החופש לבחור, כפי שכתוב בפרשת נצבים:

"ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע: אשר אנכי מצוך היום לאהבה את ה' א-להיך ללכת בדרכיו ולשמור מצותיו וחקותיו ומשפטיו וחיית וברכת ה' א-להיך בארץ אשר אתה בא שמה לרשתה: ואם יפנה לבבך ולא תשמע ונדחת והשתחווית לאלהים אחרים ועבדתם: הגדתי לכם היום כי אבוד תאבדון לא תאריכון ימים על האדמה אשר אתה עובר את הירדן לבוא שמה לרשתה: העדותי בכס היום את השמים ואת הארץ החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך" (דברים ל', ט"ו-י"ט)

הרמב"ן מעיר שפסוקים אלו באו להדגיש שהבחירה היא של ישראל לגמרי:

להגיד להם כי שני הדרכים בידם וברשותם ללכת באשר יחפצו בה ואין מונע ומעכב בידם לא מן התחתונים ולא מן העליונים" (רמב"ן דברים שם)

גם הרמב"ם מזכיר פסוקים אלו כדי להוכיח מהתורה שיש לאדם בחירה חופשית:

"רשות לכל אדם נתונה אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק הרשות בידו ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע הרשות בידו... ודבר זה עיקר גדול הוא והוא עמוד התורה והמצוה שנאמר ראה נתתי לפניך היום את החיים וכתוב ראה אנכי נותן לפניכם היום כלומר שהרשות בידכם וכל שיחפץ האדם לעשות ממעשה בני האדם עושה בין טובים בין רעים ומפני זה הענין נאמר מי יתן והיה לבבם זה להם כלומר שאין הבורא כופה בני האדם ולא גוזר עליהן לעשות טובה או רעה אלא הכל מסור להם" (הלכות תשובה ה', א'-ג')

נמצא, שפרשת "כי תוליד בנים" אינה סותרת את רעיון הבחירה. התורה בכוונה בחרה במונח "כי" המשתמע לשני פנים, משום שאין כאן נבואה מוחלטת על העתיד. רק אחרי שהדברים אכן אירעו, יכלו ישראל לחזור ולהתבונן בפרשה זו למפרע, ואז לפרש את המילה "כי" במובן של "כאשר". בשלב זה, בני ישראל יכלו לראות בדברים דברי נבואה לעתיד, כפי שהסביר הרמב"ן:

"והיתה קבלה בידם כי יש בפרשה הזאת רמז לזמן הגלות, וכאשר בא עליהם התבוננו בה בינה"

משה עצמו, לעומת זאת, שותק מתוך ענווה. כלומר, משה אינו רואה את עצמו כמיוחד. בענוותנותו האופיינית משה חושב שכל אחד יכול להגיע לרמתו הנבואית.

הסיפור המקדים את פרשת אהרן ומרים, הוא סיפור האצלת הרוח על שבעים הזקנים ונבואת אלדד ומידד בתוך המחנה. יהושע בן נון מבקש להשתיק את אלדד ומידד ולכלוא אותם, ומשה בענווה האופיינית לו אומר ליהושע:

"ויאמר לו משה המקנא אתה לי ומי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם" (שם י"א, כ"ט)

בשיעור על פרשת יתרו, הסברנו שמשה חשב שמטרת מעמד הר סיני היתה שהעם כולו יקבל את התורה ישר מפי הגבורה. לאחר עשרת הדברות, העם ביקש שמשה לבדו יגש לקבל את התורה. בקשה זו ציערה את משה, כפי שפירש רש"י:

"ואת תדבר אלינו. התשתם את כחי כנקבה שנצטערתי עליכם ורפיתם את ידי כי ראיתי שאינכם חרדים להתקרב אליו מאהבה וכי לא היה יפה לכם ללמוד מפי הגבורה ולא ללמוד ממני"

(רש"י דברים ה', כ"ד)

הקדוש ברוך הוא עונה למשה שתגובת העם דווקא היתה במקומה:

"וישמע ה' את קול דבריכם בדברכם אלי ויאמר ה' אלי שמעתי את קול דברי העם הזה אשר דברו אליך היטיבו כל אשר דברו" (דברים ה', כ"ה)

משה שהכריז: "ומי יתן כל עם ה' נביאים" חשב מתוך ענווה, שעם ישראל כולו מסוגל לקבל את התורה ישר מפי הגבורה. אבל הקב"ה ידע ש"לא כן עבדי משה, ורק הוא יכול לקבל את התורה מפי ה'.

למעשה, אפשר לזהות את הענווה האישית העמוקה של משה כבר בתחילת דרכו. בסנה, כאשר הקדוש ברוך הוא נגלה אליו בפעם הראשונה, משה אינו מבין מדוע בחרו דווקא בו:

"ויאמר משה אל האלהים מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים"

(שמות ג', י"א)

"ויאמר בי א' שלח נא ביד תשלח" (שם ד', י"ג)

ספר דברים אינו ידוע באשר לתוכנו הדרמטי. אולם, הבה ננסה לדמיין את סערת הרגשות שנגרמה על ידי נבואה זו. הבה ננסה לתאר את עומק התסכול הדתי של משה רבנו. שימו את עצמכם במקומו של משה. כיצד הייתם מרגישים? כיצד לדעתכם, משה הרגיש? האם משה הוכה בשיתוק עקב תסכול ודיכאון או מצא את הכוח הפנימי להמשיך?

לא זו בלבד שמשה המשיך, אלא שהתורה מתארת פעילות מיידית ונמרצת. באותו יום, משה כותב את דברי השירה המכילים את נבואת החורבן:

"ויכתוב משה את השירה הזאת ביום ההוא וילמדה את בני ישראל" (שם כ"ב)

התורה חוזרת עוד פעמיים על קריאת השירה לבני ישראל (שם ל'; ל"ב, מ"ד). כמו כן, התורה מתארת שמשה הגיב לנבואה הנוראית בציווי ששימו את התורה בצד הארון כדי שתהיה עד לבני ישראל (שם ל"א, כ"ה-כ"ז).

אין בתורה רמז של שיתוק, היסוס או חולשה, אלא תיאור של מרץ ונחישות. כיצד משה התגבר? מהו המקור של גבורתו של משה?

ג. עניו מכל אדם

ההסבר הפשוט ביותר הוא, שמשה הצליח להתגבר על תסכולו האישי והרגשת כשלוננו, משום היותו עניו בצורה בלתי רגילה, "עניו מאוד מכל האדם אשר על פני האדמה" (במדבר י"ב, ג'). זאת אומרת, משה מחק לגמרי את הפן האישי, ובהכנעה ובענווה קיבל באהבה את דבר ה'.

על מנת להסביר יותר את הפתרון הזה, יש להתבונן בסיפורי הענווה של משה.

התורה ציינה את היות משה עניו מכל אדם כאשר מרים ואהרן טענו שגם הם נביאים כמו משה:

"ותדבר מרים ואהרן במשה... ויאמרו הרק אך במשה דבר ה' הלוא גם בנו דבר וישמע ה': והאיש משה ענו מאוד מכל האדם אשר על פני האדמה"

(במדבר י"ב, א'-ג')

בתגובה, מציין הקדוש ברוך הוא את ההבדלים האובייקטיביים בין נבואת משה לנבואת שאר הנביאים:

ויאמר שמעו נא דברי אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו: לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא: פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידות ותמונת ה' יביט" (במדבר י"ב, ו'-ח')

הארוכה. משה חש שהוא מוכרח להכין את העם לחורבן ולגלות ולהראות להם את הדרך לחזור גם משם.

משה כותב את שירת האזינו ומלמדה את בני ישראל, כדי שלא תשכח מפי זרעו. דברי השירה הם עדה לבני ישראל, שאמנם רעות רבות יעברו על בני ישראל בעתיד, אבל גם משם עתידים עם ישראל לחזור.

מדוגמאות אלו עולה תמונה ברורה אודות ענוותנותו של משה רבינו: משה אינו מאמין שהוא טוב יותר מעמיתיו. להבנת משה, אל הרמה אליה הוא הגיע יכול כל אחד אחר גם להגיע.

מסתבר, אם כן, שמדובר בענווה אישית. לאור זאת, אין בענווה הזו כדי להסביר כיצד משה התגבר על האכזבה של נבואת "וקם העם הזה".

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יאיר קאהן תשע"ד *
* עורך: אורי יעקב בירן *

* בית המדרש הווירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
* לביטול רישום לשיעור: *
* <http://etzion.org.il/vbm/unsubscribe.php> *

נראה, שיכולתו של משה להמשיך מושרשת בסוג אחר של ענווה: ענווה דתית של האדם מול הקדוש ברוך הוא.

כך נאמר במיכה:

"הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם א-להיך"
(מיכה ו', ח')

על האדם לקבל בענווה ובצניעות את רצון ה', אפילו כאשר הדברים אינם נתפשים על ידי השכל האנושי.

משה חשב שהחזון של עם ישראל יכול להתגשם על ידי מניעה מחורבן וגלות. משה השקיע הרבה אנרגיה ורגש על מנת להחדיר את המחויבות הנחוצה בלב העם, כדי שלא יגלו מארצם.

אף על פי כן, משה, המכונה 'עבד ה' ' (דברים ל"ד, ה'), ידע היטב שבשר ודם אינו מסוגל להבין לגמרי את התכנית הא-לוהית. בענווה עמוקה והכנעה אצילית, משה הפנים את המסר. הדרך לגאולה שלמה, מסתבר, היא ארוכה הרבה יותר ממה שהיה אפשר לדמיין בתחילה. יהיו, כך נראה, הרבה מכשולים ועיקולים בדרך.

ד. חישוב מסלול חדש

כאמור, ספר דברים מתעד את נסיונותיו של משה רבנו להכין את ישראל למסעם לארץ כנען. משה, שלא יעבור עם העם את הירדן, חייב להכין אותם להמשך המסע בלעדיו.

בעקבות דברי משה, עם ישראל אכן יצליח במישור הצבאי, הדתי והתרבותי, לצלוח את המפגש הראשוני והקריטי עם עמי כנען. אולם, משה גם מדריך את העם באשר להמשך הדרך, ומורה להם כיצד ניתן להישאר בארץ ישראל. הוא מזהיר אותם מפני האפשרות של חורבן וגלות ומנחה לדרכי מניעה שונים.

זמן קצר לפני מותו, נאמר למשה שעם ישראל עתיד להיכשל. מתברר למשה, שהמסע של ישראל יהיה ארוך יותר משחשב. בתצוגה מרשימה של אמונה עמוקה וענווה דתית, משה פועל שוב כדי שעם ישראל יצליח גם בדרך